

ЧОРНА Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОСТМОДЕРНИЙ ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС У КОМУНІКАТИВНІЙ ТА ЛІНГВОКОГНІТИВНІЙ ПАРАДИГМАХ

Статтю присвячено дослідженню лінгвостилістичних параметрів і типологічних ознак постмодерного художнього дискурсу. Постмодерний художній дискурс розглядається як специфічна форма відкритої художньої комунікації з нестійкою текстуальною структурою, яка припускає множинність інтерпретацій. Механізм інтерпретації постмодерного художнього дискурсу є когнітивною діяльністю щодо визначення смислу художніх форм, проведення концептуального аналізу та співвіднесення концептуальних структур з когнітивними схемами читача.

Ключові слова: постмодерний художній дискурс, комунікативна парадигма, лінгвокогнітивна парадигма, відкритий текст.

Статья посвящается исследованию лингвостиллистических параметров и типологических признаков постмодерного художественного дискурса. Постмодерный художественный дискурс рассматривается как специфическая форма открытой коммуникации с нестойкой текстуальной структурой, которая допускает множественность интерпретаций. Механизм интерпретации постмодерного художественного дискурса является когнитивной деятельностью по отношению к определению смысла художественных форм, проведения концептуального анализа и соотношения концептуальных структур с когнитивными схемами читателя.

Ключевые слова: постмодерный художественный дискурс, коммуникативная парадигма, лингвокогнитивная парадигма, открытый текст.

The article focuses on the study of the Postmodern Literary Discourse linguistic parameters and typological signs. The Postmodern Literary Discourse is considered as a specific open structure with instable textual structure, which assumes the plural interpretations. The interpretation mechanism of the Postmodern Literary Discourse is the cognitive activity as regards to determination of literary forms sense, to realization of the concept analysis and to correlation of the concept structures with the reader cognitive stereotyped images.

Key words: postmodern literary discourse, communicative paradigm, cognitive paradigm, open text.

На сьогодні лінгвістика, як і багато інших наук, здійснює переоцінку теоретичних та методологічних засад, дослідницьких схем. Становлення та розвиток когнітивної лінгвістики і прагматики дозволяє по-новому подивитися на поняття, які традиційно використовуються в дослідженнях мови та мовлення. Особливо актуальним виявляється дослідження особливостей сучасного постмодерного художнього дискурсу та аналіз сприйняття реципієнтом такого типу дискурсу. Аналіз історії питання, яке стосується проблем художнього дискурсу, показує, що у даній сфері існує певна строкатість думок, еkleктичність класифікацій, врахування ролі одних чинників та ігнорування інших, що зумовлює **актуальність** наукової статті.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичною базою наукової статті послуговували праці відомих українських і зарубіжних учених, які вивчали структурний аспект дискурсу та тексту (К.Леві-Строс, Ю.М.Лотман,

А.Д.Белова, О.М.Кагановська), семантичний аспект (О.О.Соломарська, А.К.Мойсієнко, М.Косеріу, Р.Фігерас, Л.І.Сахарчук), лінгвокогнітивний аспект (В.Б.Бурбело, Л.І.Белехова, О.П.Воробйова, М.Джонсон, С.А.Жаботинська, Дж.Лакофф, О.С.Кубрякова, О.О.Селіванова).

Метою наукової статті є визначення лінгвостилістичних параметрів і типологічних ознак постмодерного художнього дискурсу як доведеної форми відкритої комунікації у комунікативній та лінгвокогнітивній парадигмах, уточнення понять “постмодерний художній дискурс”, “постмодерний художній текст”.

Об’єктом дослідження обрані постмодерні новели сучасних латиноамериканських письменників.

Наукова новизна полягає у тому, що ми розглядаємо постмодерний художній дискурс як відкриту структуру, що дозволяє розширити уявлення про межі поетичної творчості та уникнути тенденції прагнення до наперед визначеної художньої форми й завершеності. Має новизну й уточнення та інтерпретація головних характеристик постмодерного художнього тексту, а також виявлення певних стилістичних засобів та прийомів.

Постмодерний художній дискурс є відображенням засад і поглядів нового стилю у мистецтві, що характеризує особливий спосіб світовідчуття сучасної людини зі складним і суперечливим баченням реалій дійсності як хаотичного простору життя й культури. Індивідуальні картини світу сучасних письменників, їхні лінгвальні картини світу формуються під впливом суспільно-політичних та культурно-історичних чинників, притаманних постмодерній культурі, традиційним засадам художнього мовлення, індивідуально-психологічним особливостям особистостей митців. Художня творчість епохи постмодерну – це вербальне створення духовно-інтенційної реальності, в якій світ постає як текст, повернення до елементів міфологічної свідомості, семантична прихованість, інтертекстуальність, фрагментарність, герметичність, що розрахована на комунікативну співтворчість автора та читача.

Постмодерний художній дискурс у комунікативно-функціональній парадигмі. На противагу ідеї тексту як завершеного мовотворчого процесу, дискурс є розвитком і розгортанням тексту. Це своєрідне віддзеркалення тексту в свідомості конкретного індивіда в конкретній ситуації в конкретний момент часу. Текст є лише засобом передачі інформації, а не засобом її накопичення та примноження. Носієм переданої в дискурсі інформації є людська пам’ять, магнітофонна або відеоплівка, художній текст тощо. Текст,

навпаки, є насамперед носієм інформації, засобом її накопичення, а в разі художнього тексту – *генератором змісту*) [1: 267].

З урахуванням досягнень структурно-функціональної та культурологічної лінгвістики текстово-дискурсивні категорії можна поділити на:

1) *конститутивні*, що відрізняють текст від “не тексту” (відносна оформленість, тематична, стилістична, структурна єдність, відносна змістова завершеність);

2) *жанрово-стилістичні*, що характеризують тексти за функціональними різновидами мовлення (стильова належність, жанровий канон);

3) *семантико-прагматичні*, що розкривають значення дискурсу (адресність, образ автора, інформативність, модальність, інтерпретативність, інтертекстуальність);

4) *формально-структурні*, що характеризують спосіб організації тексту – композицію, членування, когезію [2: 94].

Конститутивні категорії дискурсу впливають із теорії комунікативних постулатів (принципів успішного спілкування) і усвідомлюються лише під час комунікативного збою. Під відносною оформленістю ми розуміємо наявність сигналу з боку автора і готовність сприйняти цей сигнал з боку читача. Прикладом браку такого сигналу є три крапки в тексті, перехід автора тексту на іншу мову, аргі. Про відносну оформленість чи неформленість художнього тексту можна говорити, лише аналізуючи здатність відтворити дискурс індивідуального реципієнта. З огляду на об'єктивність існування відмінностей у лексиці, тезаурусі та “прагматиконі” [3: 88], ті самі тексти можуть бути як відносно оформленими, так і неформленими.

Тематична, стилістична та структурна єдність дискурсу є його конститутивною ознакою, яку ми усвідомлюємо тільки в разі дезінтеграції тексту. Говорити про тематичну і структурну єдність стосовно постмодерного художнього дискурсу можна лише з певними застереженнями, тому що саме дезінтеграція, змістова незавершеність, неklasична інтерпретація є характерними рисами цього типу дискурсу. Змістова завершеність тексту як конститутивної категорії дискурсу класично є показником того, що перед нами текст. Якщо цей текст, у нашому випадку художній, не піддається традиційній інтерпретації через те, що він не оформлений, не сприймається як цілісне утворення, то ми можемо

стверджувати про відносну змістову завершеність, про характерну ознаку постмодерного художнього дискурсу.

Жанрово-стилістичні категорії дискурсу дають змогу адресатові віднести той чи той текст до певної сфери спілкування на основі складених уявлень про норми та правила спілкування, про умови доцільності, про типи комунікативної поведінки. Це орієнтирні категорії, бо вони не розкривають змісту. Їхня сутність обумовлюється типом комунікативної ситуації. До жанрово-стилістичних категорій дискурсу належить категорія розгорненості та згорненості. Учасники спілкування володіють узагальненими сценаріями мовних жанрів, можуть розгортати діалог у межах того чи іншого жанру відповідно до обставин спілкування. До жанрово-стилістичних категорій дискурсу належить категорія розгорненості та згорненості (ампліфікація / компресія). Учасники спілкування володіють узагальненими сценаріями мовних жанрів, можуть розгортати діалог у межах того чи того жанру відповідно до обставин спілкування.

Глибина дискурсу – це можлива неоднозначність інтерпретації значення. Існують обставини спілкування, в яких не треба замислюватися над змістом, і навпаки, обставини, що змушують уважно проаналізувати значення прочитаного або почутого. Прототипом глибокого тексту є універсальне автосемантичне висловлювання, сентенція, афоризм. Імплікативність дискурсу, тобто наявність непрямо вираженого значення, виявляється у художньому тексті як підтекст. Детально вивченими є формально-структурні категорії тексту, які досліджували такі вчені, як О.П. Воробйова, І.Р. Гальперін, В.А. Кухаренко, Ю.М. Лотман, В.О. Лукін, В.О. Миловидов [4; 5; 6; 7; 8]. Ці категорії дають змогу встановити змістові характеристики тексту в їхньому тісному зв'язку із семантико-прагматичними та жанрово-стилістичними категоріями. Формальна зв'язність тексту (когезія) співвідноситься зі змістовою зв'язністю (когерентністю), що є своєрідним уточненням категорій інформативності та цілісності тексту.

Постмодерний художній дискурс у лінгвокогнітивній парадигмі. Під впливом розвитку комп'ютерного моделювання нова когнітивна парадигма досліджує проблеми людської свідомості, вплив внутрішніх чинників на мовленнєву поведінку людини. На ранньому етапі когнітивізм у лінгвістиці та психології опирався на досягнення у галузі побудови систем штучного інтелекту та нейробіології. У прагматиці і семантиці мовного спілкування широкого застосовування набули когнітивні категорії “фрейм”, “план”, “сценарій” тощо.

Когнітивізм у мовознавстві проявляв себе своєрідно. Когнітивізм Н. Хомського або Р. Джекендоффа [9] не тотожний когнітивізму нейробіології в європейській психології кінця 1970-х років і зовсім не схожий на більш пізній соціально-культурний когнітивізм А. Вежбицької. Когнітивні підходи до вивчення мови не замикалися у межах генеративної граматики і психолінгвістики. На ранньому етапі велика увага приділяється так званому “психологічному полю” – суб’єктивному сприйняттю індивідом соціального оточення. Психологічне поле мало розглядатися в комплексі, як єдине ціле і складна конфігурація сил, що включає до аналізу дві пари чинників: особистість і ситуацію, а також когнітивні та мотиваційні функції, що є похідними від першої пари чинників. Водночас, у теорії комунікації, соціолінгвістиці, лінгвістичній семантиці та прагматиці помітно посилюється евристична роль категорій “мовна особистість” і “ситуативний контекст”, з’являється ціла низка теоретичних моделей контексту.

Нагромадження лінгвістичного матеріалу не супроводжувалось його науковим опрацюванням: більшість фундаментальних праць із соціально-когнітивної теорії з’явилася лише до середини 80-х років минулого століття. Хронічна зосередженість цього напрямку на вивченні індивіда, особистісного сприйняття соціальних реалій не дозволила подолати обмеженість всієї сучасної психології, залишаючи без належної уваги процеси діяльності та спілкування, в яких бере участь особистість. Проте останнім часом позначилися окремі зрушення в цьому напрямку: використання низки ідей традиційних напрямів (феноменології, символічного інтеракціонізму, аналітичної філософії тощо) у поєднанні з новими теоріями (постструктуралізму і постмодернізму; теорії соціальних репрезентацій, соціального конструкціонізму) дозволяє заповнити “білі плями” в осмисленні явищ мовлення та інтерпретації дискурсу, особливо їхньої подвійної природи: індивідуально-психічного та соціально-культурного феномену. Багато сучасних дослідників, таких як А. Вежбицька, Л. Виготський, Л. Вітгенштейн, М. Фуко, Н. Хомський та інші, передбачили появу нової парадигми та створили фундамент, на якому стала можливою побудова нового міждисциплінарного напрямку, що поєднує лінгвістику, філософію, психологію.

Постмодернізм як культурологічне середовище прирівнюється до особливого менталітету, особливого семантичного простору, специфічного способу світовідчуття та оцінки як пізнавальних можливостей людини, так і місця та ролі людини в оточуючій її дійсності. Постмодернізм характеризується як спроба виявити на рівні організації художнього тексту

певний світоглядний комплекс специфічним способом емоційно прикрашених уявлень. Постмодерний художній дискурс – це своєрідний стиль художнього письма. Загальні поняття, якими оперують прибічники цього напрямку: “світ як хаос”, “постмодерна чуттєвість”, “світ як текст”, “свідомість як текст”, “інтертекстуальність”, “криза авторитетів”, “епістемологічна невпевненість”, “авторська маска”, “подвійний код”, “пародійний модус оповіді”, пастиш, суперечність, дискретність, фрагментарність оповіді (принцип нонселекцій), “провал комунікації”, мета оповідання [10:278].

Постмодерний художній дискурс розглядає світ як хаос, неусвідомлений та непізнаваний, для нього характерна також відмова від історизму та детермінізму. Специфічна форма постмодерністського світовідчуття і відповідний їй спосіб теоретичної рефлексії отримали назву *постмодерністської чуттєвості* [10]. Постмодерністська чуттєвість характеризується внутрішніми емоційними реакціями людини на сучасний світ, недовірою до раціональної та логічно оформленої філософської рефлексії. Прихильники цього погляду вважають, що найбільш адекватно досягнути дійсність може не природознавство, точні науки чи традиційна філософія, а інтуїтивне “поетичне мислення”. У ХХ столітті люди вже інші, змінилося їхнє світовідчуття, духовні настанови. Якщо споконвіку людину оточували різноманітні табу, то ідеалом нашого часу стає життя без табу. Мова, як один з основних структурних елементів, найкраще відображає реалії сьогодення, реалії тих змін, які можна розглянути як тотальну боротьбу з різноманітними табу. Постмодерністське розуміння ситуації сучасної культури являє собою різномасту мозаїку ідей та думок, спробу винайти нові форми стосунків людини та світу, нові цінності й критерії у всіх сферах культури.

Створення нових лінгвостилістичних підходів по дослідженню постмодерного художнього дискурсу є прагненням дати відповіді на актуальні питання сьогодення в “новій” формі, яка сама ще є невідомою, а тому і відповідь, і становлення форми є одночасним процесом. Важливою рисою сучасної лінгвістики є переорієнтація дослідницьких інтересів з об’єкта пізнання на суб’єкт (тобто на людину) і з мікроодиниць на макроодиниці, які відрізняються високим ступенем складності, такі як “картини світу” або “моделі світу” [10: 52]. Індивідуальний, витончений, глибокий зміст у постмодерних художніх творах замінюється текстом, позбавленим індивідуальності. Митець втрачає привілейоване становище, акцент переноситься на безособовий, позбавлений індивідуальності,

своєрідності текст, який є плацдармом для нескінченних ілюзій, ареною інтертекстуальних ігор. У межах лінгвістичної теорії тексту і комунікації художній світ реалізується в діалогічній єдності загального та індивідуального. Створюючи текст, художній дискурс, адресант вступає у діалог не тільки з адресатом, але й зі світом речей, з попереднім людським досвідом, з текстом-комунікантом, і також з наступними текстами [10].

Для дослідження лінгвостилістичних особливостей постмодерного художнього дискурсу відправним пунктом може слугувати семіотична концепція Ю.М. Лотмана, сутність якої полягає в трактуванні тексту як нерозчленованого сигналу в знаковому універсумі культури у праці [6: 51]. Ю.М. Лотман аналізував текст у певній семіосфері за аналогією з поняттям “біосфера” В.І. Вернадського. Вчений характеризує семіосферу як семіотичний універсум, єдиний механізм, в якому будь-який текст стає знаковим актом і тлумачиться згідно з принципами та закономірностями універсуму у праці [6:13]. Семіосфера має польову структуру зі стабільним ядром-домінантою і периферією, яка зумовлює динамізм і збереження універсуму. Вторгнення “чужих” для семіосфери текстів стає каталізатором, який може прискорювати механізми смислотворення і появи нової мови, іноді як пригадування давнього. На наш погляд, поява нового дискурсу пов’язана з виникненням нових текстем, мовленнєвих жанрів, методів, які вводять у семіотичний універсум новий макрознак.

У процесі декодування такого тексту, на думку Ю.М. Лотмана [6], читач вступає з текстом у прагматичні стосунки. В цій ситуації тексту у тексті, як пише О.О. Селіванова, тексти мають великий ступінь складності, що завжди припускає активацію того чи того аспекту структури тексту та його перетворення у процесі прагматичного функціонування головних структур у периферійні та навпаки [11: 52]. О.П. Воробйова характеризує текст як макрознак, наголошує на єдності текстового значення, неподільного смислового принципу [4:29]. Саме концепт, який створюється й інтерпретується, репрезентує смислову сторону тексту як макрознака, його означувальне. Таким чином, змістовою стороною будь-якого тексту виступає когнітивна структура-смысл, а не значення. Дослідження смислу на основі моделювання ментальних конструктів, які стоять поза текстом, а також породження і декодування, що його визначають, є метою актуального у сучасній лінгвістиці тексту когнітивного напрямку. Основоположником цього напрямку слід вважати Т. ван Дейка [12]. Його наукові контакти з представником когнітивної психології В. Кінчем та написання спільної праці “Стратегії сприйняття дискурсу” стають першими кроками в дослідженнях

когнітивних механізмів породження та рецепції тексту в дискурсі. Важливим у когнітивній концепції Т. ван Дейка є опрацювання стратегій сприйняття в дискурсі, когнітивної моделі обробки тексту з урахуванням не тільки психологічних механізмів пам'яті, але й соціально-прагматичних чинників – різноманітних ознак комунікантів, їхніх установок, переваг, знань, думок, почуттів, емоцій, а також положення про залежність успішності комунікації від загальної сфери значень і знань [12: 46]. Обробка дискурсу відбувається згідно з макроправилами редукації, узагальнення, ключової активації, організації у пам'яті реципієнта отриманої інформації, залучення ним знань про світ. Т. ван Дейк, описуючи з когнітивної точки зору процес обробки дискурсу, вводить поняття моделі ситуації як когнітивної основи дискурсу, яка формується конкретним індивідом на основі його особистих знань, досвіду, почуттів, емоцій, думок і використовується адресатом при розумінні тексту. У процесі активації певних фрагментів моделей ситуацій читач декодує текстові пресупозиції та імплікатури.

Отже, постмодерний художній дискурс як довершена форма художньої комунікації, як явище комунікативного середовища і водночас необхідна передумова його ефективного функціонування у своєму найширшому значенні є тим змістом ідеї комунікації, який комунікант має намір передати реципієнту. Специфіка постмодерного трактування мовної свідомості полягає у переосмисленні та, часом, руйнуванні тематичної, композиційної, комунікативної та семантичної єдності художнього дискурсу. Руйнуються та переосмислюються традиційні категорії тексту, які є показником того, що перед нами художній текст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лайонз Дж.* Язык и лингвистика. Вводный курс / Дж. Лайонз ; [пер. с англ.]. – М. : Наука, 2004. – 320 с.
2. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
3. *Затонский Д.В.* Модернизм и постмодернизм : мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств (от сочинителя Умберто Эко до пророка Экклесиаста) / Д.В. Затонский. – Х. : Фолио, АСТ, 2000. – 342 с.
4. *Воробьева О.П.* Текстовые категории и фактор адресата / Ольга Петровна Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.
5. *Кухаренко В.А.* Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1999. – 192 с.
6. *Лотман Ю.М.* Семиосфера: Культура и взрыв: Внутри мыслящих миров / Юрий Михайлович Лотман. – М. – СПб : Искусство, 2000. – 704 с.
7. *Лукин В.А.* Художественный текст: основы лингвистической теории и элементы анализа / В.А. Лукин. – М. : Искусство, 2000. – 297 с.
8. *Миловидов В.А.* От семиотики текста к семиотике дискурса : [пособие по спецкурсу] / В.А. Миловидов. – Тверь : Тверск. гос. ун-т, 2000. – 98 с.
9. *Хомский Н.* Логические основы лингвистической теории / Н. Хомский // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4. – С. 64-74.
10. *Енциклопедія постмодернізму.* – К. : Вид-во Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2003. – 502 с.
11. *Селиванова Е.А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
12. *Дейк Т.А. ван.* Язык. Познание. Коммуникация : сб. работ / Т.А. ван Дейк [пер. с англ. под ред. В.И. Герасимова, сост. В.В. Петрова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.